

INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odjel za arheologiju

PRILOZI

5/6.

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S 1 - 92 P	1988/1989

Zagreb 1990.

INSTITUT ZA POVIJESNE ZNANOSTI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Odjel za arheologiju

PRILOZI

5/6.

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S 1 - 92 P	1988/1989

Zagreb 1990.

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S 1 - 92 P	1988/1989

Zagreb 1990.

IZDAVAČ – PUBLISHER

Odjel za arheologiju
 Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 41 000 Zagreb, Krčka 1

ZA IZDAVAČA – EDITOR IN CHIEF

Aleksandra Faber

REDAKCIONI ODBOR – EDITORIAL COMMITTEE

Znanstveni kolegij Odjela za arheologiju

IZDAVAČKI SAVJET – EDITORIAL ADVISORY BOARD

Projektno vijeće Odjela za arheologiju

TEHNIČKI UREDNIK – TECHNICAL EDITOR

Petar Tadić

PRIJEVOD – TRANSLATION

Rajka Makjanić

TISAK – PRINTED BY

Puljko

NAKLADA

600 primjeraka
 Godišnjak – Annual

Svezak je tiskan sredstvima Samoupravne interesne zajednice znanosti
 Socijalističke Republike Hrvatske preko Komisije za izdavačku djelatnost.

SADRŽAJ — CONTENTS

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI

Aleksandra Faber, Zagreb između prehistorije i srednjeg vijeka

Table (Plates): 1 – 4 5 – 24

Remza Košćević, Poklopac antičke brave iz Siska 25 – 28

Željko Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima

Table (Plates): 1 – 13 29 – 53

Tajana Sekelj, Naušnice u Istri od 7. do 11. stoljeća

Table (Plates): 1 – 9 55 – 81

Ivančica Pavišić, Djelatnost muzejskih povjerenika i istraživača na području Like 83 – 91

P R I L O Z I		
VOL. 5/6	S	1 – 92 1988/1989
	P	

Zagreb 1990.

Aleksandra Faber

ZAGREB IZMEĐU PREHISTORIJE I SREDNJEG VIJEKA

Izvorno znanstveno djelo
prehistorijska, antička i
srednjovjekovna arheologija

Original scholarly paper
Prehistorical, Roman and
mediaeval archaeology
UDK 903. 43 (497. 13)*65*

Aleksandra Faber
Institut za povijesne znanosti
Odjel za arheologiju
Zagreb, Krčka 1

Rezimirajući slučajne arheološke nalaze s područja grada Zagreba, pogotovo one koji upućuju na tragove naselja u pojedino arheološko doba, autorica je dala okvirnu građu za pretpostavku o najsumnjivijoj lokaciji za više tisućljetni kontinuitet naseljenosti na Griču, odnosno Gornjem gradu još i danas upravnom centru grada. Otkrićem prehistorijskih slojeva kasnobrončanodobnog naselja kod Popovog tornja prošle godine tom je kontinuitetu naselja dat čvrst oslonac za daljnja istraživanja.

Južne padine Medvednice prelaze stepenasto razvedenim brežuljcima u ravničarsko tlo doline Save, pružajući tom međuprostoru – između bila Medvednice i ravnice, zaštitu od hladnih sjevernih vjetrova a i stratešku mogućnost zbijega, koja je vrlo značajna u određivanju lokacija najranijih naselja. Tu su prisutni i drugi povoljni uvjeti za razvoj i održavanje života, prije svega bogate šume, koje su i u davniini pokrivala područje brda te močvarno tlo plavnog područja rijeke Save, koje je obilovalo divljim pticama, ribom i velikim sisavcima što su, mijenjajući se prema geološkim razdobljima, ipak osiguravali opstanak čovjeka u užoj i široj regiji današnjeg Zagreba, već prije 50.000 (Malez 1981: 69, 71).

Nalazima iz **Šupljaste pećine**, koja se nalazi oko 2 km prema sjeverozapadu od naselja Markuševac u istočnom dijelu grada, a pogotovo onima iz spilje **Veternica** na zapadnoj periferiji grada, udaljene 700 metara od posljednjih kuća **Gornjeg Stejnjevca** (Malez 1981: 66, 86), potvrđen je raspon kretanja paleolitičkih lovaca u neposrednoj blizini danas naseljenih gradskih površina. S priličnom vjerojatnošću možemo pretpostavljati da to nisu i jedina nalazišta, jer se na južnim obroncima Medvednice po svoj prilici nalazilo više spiljskih skloništa koja su u davniini mogla biti korištena, a danas su njihovi ulazi urušeni i prekriveni vegetacijom ili su pak u bespuću ostali nezapaženi. Velike nas još nepoznanice dijele od tih desetaka tisuća godina

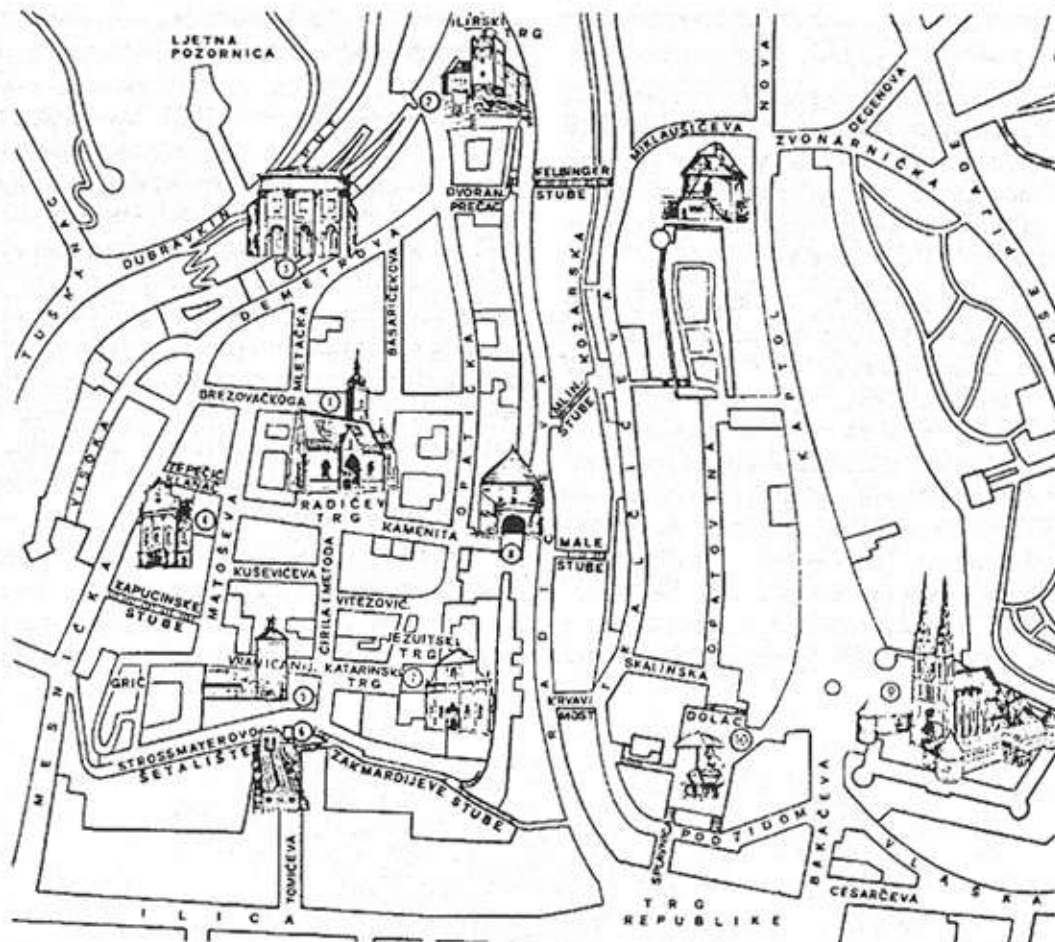
života, ali je pojava dvaju paleolitičkih nalazišta na tako uskom prostoru ipak značajna.

U spilji **Veternica**, međutim, razdoblje neolitika potvrđeno je jače izraženim prisustvom čovjeka, pa i osteološkim nalazima, no kako ovo razdoblje povezuje već sa stalnim naseljima *sub divo*, valja ista tražiti na odgovarajućim lokacijama, možda čak i na području samog grada. Brojni su nalazi kamenih sjekira s područja grada i neposredne okolice: na **Opatovini** (Klemenc 1939: 4, 6, 14; usp. Makjanić i Gregl 1982: 19; Vinski Gasparini 1981: 109; Klemenc 1938: 103), nadalje u **Kupskoj ulici**, navodno zajedno s ostacima keramike (Vinski Gasparini 1981: 109). Detaljniji podaci o tome bili bi od značenja, jer i ostaci keramike govore o lokaciji naselja, a ne samo slučajni nalazi kamenog alata. Kamene artefakti nađeni su i na **Grmoščici** poviše potoka Vrapčak, blizu kuće Franje Čataja. Prostorno udaljeniji su nalazi sjekira na **Jarunu** (Klemenc 1938: 23; usp. Makjanić i Gregl 1982: 32; Vinski Gasparini 1981: 109), u **Donjoj Kustošiji** i **Rudešu** te u **Vidovcu** kod Markuševca (Vinski Gasparini 1981: 109, 110; usp. Makjanić i Gregl 1982: 33). Ovi nalazi kamenih sjekira ne indiciraju i lokaciju naselja, jer su se sjekire i gubile i lomile prilikom sječe ili lova, ali njihova koncentracija oko današnjeg Zagreba potvrđuje djelatnost čovjeka u neolitiku upravo oko ove sredine.

Sava je u svom ranijem toku stvarala mnoge meandre, koje možemo i danas pratiti na još neizgrađenim površinama u južnom dijelu grada, kao više ili

Slika 1 Karta šire regije i gradskog područja Zagreba.
Map of the broader region and the city area of Zagreb.

Slika 2 Plan Gornjeg grada i Kaptola sa sadašnjim nazivima ulica.
Map of Gornji grad and Kaptol with today's street names.

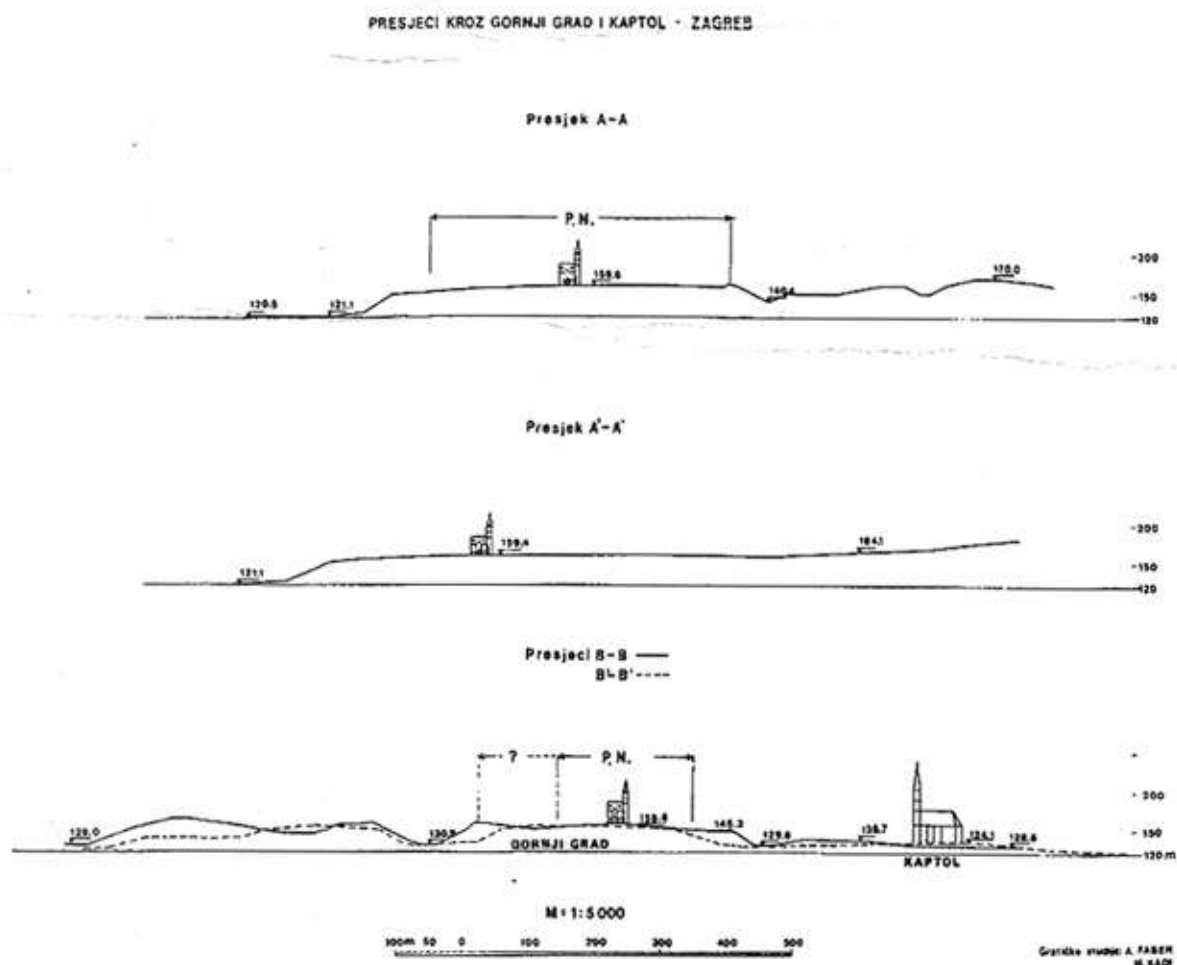
manje markantne oaze u rasteru ortogonalne parcelacije novog doba, koja ih okružuje. Te su površine mogle poslužiti kao lokacije neolitičkih naselja, ukoliko su bile uzdignute izvan plavnih površina Save. Ne treba zanemariti ni toponime kao **Otok**, **Kruga**, **Jarak**, vezane uz nekadašnji tok rijeke. Sava je zapravo mnogo puta mijenjala tok i preoblikovala svoje korito, što imamo prilike pratiti na avionskim snimkama. Postoji teoretska mogućnost da je korito Save nekada dodirivalo i južne padine gradskih brežuljaka ili da se do tih padina barem prostiralo područje plavnog močvarnog tla. U iskopima za temelje nekih novogradnji u centru grada npr. za novi dom zdravlja u Runjaninovoj ulici kod Botaničkog vrta, uočeni su nekoliko metara debeli slojevi rječnog šljunka, koji je mogao biti donesen jedino jakim bujicom, a ne običnom poplavom. Dopiranje vode u vrijeme poplava moglo se inače pratiti prilikom katastrofalne poplave Zagreba 1964. g. Ovo ističemo s namjerom skretanja pažnje na mogućnost odnosno pretpostavku da je savsko korito u davnini moglo dopirati čak i u blizinu podnožja **Gornjeg grada**. Takva bi geografska situacija zapravo odgovarala karakterističnoj lokaciji jednog naselja iz brončanog doba, kad se za stanovanje biraju položaji koji pružaju maksimalnu sigurnost u strateškom

pogledu, a dostupni su s važnijih tranzitnih putova koji su povezivali pojedina uporišta odnosno središta zamjene dobara. Jedan od glavnijih putova toga doba prolazio je vjerojatno uz obronke Sljemena, izvan dohvata plavnog područja Save. Nije suviše smjela pretpostavka da se u liniji Ilice krije trasa jednog vrlo starog puta koji je sa sjeverne strane pratio tok Save, uključujući i drugi, po svojoj prilici važan put iz Zagorja (usp. ostavu iz **Ivanca Bistranskog** iz 10. st.: Vinski Gasparini 1981: 12) koji je vjerojatno prolazio prostorom između rijeke Krapine i zapadnih odnosno sjevernih padina Sljemena. **Susedgrad** bi prema tome ležao na poziciji koja pruža ekonomske i strateške prednosti te stoga začuđuje da ova lokacija nije dala nalaze starije od onih iz vremena seobe naroda. Tu je naime pronađen ratnički grob s mačem iz radionice karolinškog kulturnog kruga, datiran u 9. st. (Vinski 1960: 54; Simoni 1981: 163). Kod Podsuseda se smješta prijelaz preko Save (Szabo 1939: 51), a tu negdje na otočiću sv. Jakov na Savi imali su samostan cisterciti (Ostojić 1965: 221; Szabo 1939: 51). Na Susedgradu je 1945. g. iskopavao Tihomil Stahuljak, ali nije naišao na nalaze koji bi bili stariji od 15. st. Uprkos tome ne treba odustati od pretpostavke da je upravo ovdje mogla naći mjesto jedna značajna utvrda u vrijeme brončanog doba. Značaj položaja uz ušće

bili gušće nanizani, mogla su se organizirati primitivna rječna pristaništa. Toponimi Savica i Savišće vrlo su česti uz ovu rijeku i označavaju takve mrtve rukavce. Na primjer, Savišće kod Šćitarjeva bilo je upotrebljavano kao pristanište antičke Andautonije. Naziv Savica nalazimo južno od Borongaja u istočnom predgrađu Zagreba, dok se uz tok Save u jugozapadnom dijelu grada nailazi na toponim Savica, u neposrednoj blizini Lučkog. Taj toponim nije isključivo vezan uz naselje Lučko nego obilježava veliko močvarno područje s istraženim meandrom Savice. Tu se javlja i toponim Tržački, gdje se možda još u srednjem vijeku prodavala roba sa splavi. U srednjovjekovnim izvorima spominje se i luka u Stenjevcu (Kampuš i Karaman 1988: 14). Toponim je po svojoj prilici slavenski, ali je predaja mogla biti starija. Područje Prečkog, situirano u neposrednoj blizini nadovezuje se u uvjerljivoj liniji na parcelaciju s jedne i s druge strane Save, upućujući na stari put spram Stenjevcu odnosno Vrapča. Ova linija proteže

se upravo na mjestu najpovoljnijeg prelaza preko Save, izbjegavajući obližnje močvarne površine, te tangira područja Prek i Stara Loza (vjerojatno iskrivljeni naziv za Stara Laza – laz – put). Uz takva se močvarna područja oko Save nadovezuju toponimi Otok i Otočec (južno od Remetinca). Postoji i jedan naziv Otok u neposrednoj blizini Šćitarjeva (Pavišić 1986). Toponimi Jarun, Staro i Novo Čiče, Kruge, potvrđeni su kao arheološka nalazišta (Klemenc 1938: 2; Vinski Gasparini 1981: 110, 123).

Za proučavanje kulturnih veza srednjeg brončanog doba značajan je skupni nalaz – ostava zlatnog nakita ali, u pomanjkanju točne lokacije sa tla Zagreba, na taj nalaz ne osvrćemo se posebno. Mnogo je značajnija ostava otkrivena nakon rata u Dežmanovom prolazu, zapravo u podnožju Gradeca (Vinski Gasparini 1958: 35; 1981: 116), koja pripada 12. st. st. e. Taj nalaz nam otkriva trasu obližnjeg puta u brončanom dobu i štoviše, bio je povod intenzivnom traganju za užom lokacijom jednog, tom periodu

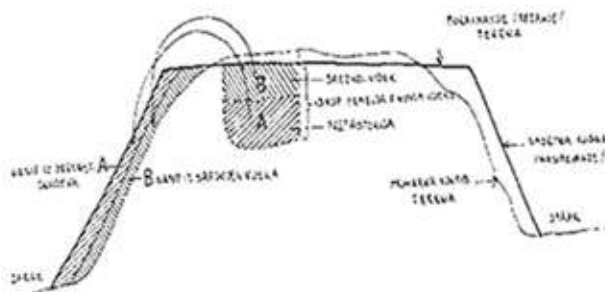
Slika 4 Presjeci kroz Gornji grad i Kaptol s naznačenim pretpostavljenim površinama prethistorijskog naselja na tlu Gornjeg grada (A. Faber i M. Kadi).
Sections through Gornji grad and Kaptol with the supposed area of prehistoric settlement.

pripadajućeg naselja. Prema iskazu radnika ta je ostava sadržavala više stotina brončanih predmeta (Vinski Gasparini 1981: 116) te je logična pretpostavka da se takav teret nije mogao prenositi na ledima nego se prevozio kolima ili je pak pripadao nekoj obližnjoj radionici, dakako u okviru naselja iz tog doba.

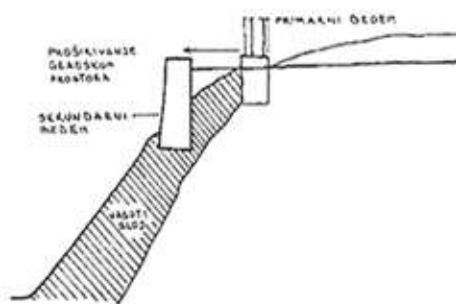
V. Bedenko je u svom djelu *Zagrebački Gradec* (1989) u uvodnom izlaganju prvog poglavlja dao vrlo dobar opis topografske situacije starog Zagreba koja se, po svim principima idealne lokacije kakvu bismo odabrali za podizanje prethistorijskog naselja, uklapa u pretpostavku da je upravo Gornji grad bio sjedište jednog većeg plemenskog centra u vrijeme podizanja utvrđenih naselja na istaknutim brežuljcima. Takve su lokacije birali stanovnici iz brončanog doba u vrijeme kada već postoji raslojenost stanovništva, kada se i organiziranom zamjenom dobara a napose ratnim pohodima, stvaraju uvjeti za sistematsko utvrđivanje naselja, uz vrlo smišljeno odabrane lokacije, koje su pružale idealne uvjete za obranu a ujedno su bile i na dohvat magistralnih putova uz rijeke ili preko brdskih prijevoja.

Na najstarijem poznatom planu Zagreba iz početka 16. st. koji se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Beču (Kampuš i Karaman 1988: 69), u shematskom crtežu s istaknutim najvažnijim sakralnim objektima i fortifikacijama, jasno se ističu dvije odvojene gradske cjeline: civilni Gradec i crkveni kompleks Kaptola.

Plato Gradeca, kojem je u ovom radu posvećena posebna pažnja, okružen je na spomenutom planu bedemom i učvršćen kulama, u izlomljenoj liniji koja prati prirodnu konfiguraciju terena. Prilično zaravnjen plato strmo se obrušava sa istočne, zapadne i južne strane, a uz to još je na istoku zaštićen i jarugama potoka Medveščak. Ova prividno prirodna reljefna situacija Gradeca, koliko se to može zaključiti na temelju analogija i terenskog iskustva stečenog kod istraživanja drugih naselja s povijesnom jezgrom, prilično se razlikuje od situacije koju su zatekli prvi stanovnici ovoga naselja. Pretpostavljamo da je prvobitna konfiguracija brežuljka s današnjim Gradecom odnosno Gornjim gradom, bila nalik na konfiguraciju ostalih brežuljaka što se sa južnih padina Medvednice prostiru prema savskoj dolini: Sveti Duh, Vrhovec, Jelenovac, pa i izdanci Tuškanca protežu se od sjevera spram juga kao relativno uski grebeni sa strmim padinama. Tek je Rokov perivoj pri vrhu donekle izniveliran, ali ni tu nema nekog pogodnog prostora za izgradnju većeg naselja. Konfiguracija Gornjeg grada, međutim, odaje dojam umjetno stvorenog reljefa. U presjeku istok – zapad, tj. od Kamenitih vrata spram Mesničke ulice, dobile bi se konture trapeza s prilično strmim bočnim stranicama, a u tlocrtu se površina ocrtava poput trokuta sa zaobljenim uglovima. Kraća je strana tog trokutaste orijentirana na jug prema Ilici, a vrh ove trokutaste

Slika 5 Shematski prikaz promjene konfiguracije i stratigrafije kod naselja sa tisućljetnim kontinuitetom. U iskopima za suvrnene objekte dolaze na vidjelo raniji slojevi obično u inverznoj stratigrafiji. Kroz kontinuiranu izgradnju stvara se umjetno niveliranje (plato) naselja sa strmim padinama (A. Faber). Schematic survey of the change in the configuration and stratigraphy of a settlement with the thousand-year's of continuity. Earlier layers are seen in the sections usually in the inversed stratigraphy. Continuous building makes artificial leveling (plateau) of the settlement with steep slopes.

Slika 6 Proširivanje gradskog prostora i anuliranje ranijih linija fortifikacija, vjerojatno drvenih palisada, na periferiji površine Gornjeg grada (A. Faber). Broadening of city area and the annulling of earlier line of fortifications, probably timber palisades, at the periphery of Gornji grad.

Slika 7 Detalj plana Gornjeg grada sa Ilirskim trgom i kompleksom samostana Klarisa — A, uz Popov toranj — B, gdje su otkriveni slojevi iz kasnog brončanog i željeznog doba te srednjeg vijeka (provedbeni urbanistički plan Gornji grad — Kaptol, Zagreb Centar, list br. 20).
Detail of the plan of Gornji grad with Ilirski Square and the monastic complex — A, by Popov tower — B, where late Bronze, Iron and middle age layers were discovered.

površine prelazi kod Ilirskog trga u uski greben kojim danas prolazi Jurjevska ulica. Trapezasta silhueta terena kod pojedinih uzvisina, gdje u blizini nema analogne reljefne situacije uvjetovane geološkom formacijom, nastaje kao posljedica dugogodišnjeg oranja zemljišta ili pak kontinuiranom izgradnjom objekata. Prilikom kopanja temelja zemlja se sve do ovog stoljeća bacala preko gradskih zidina, zajedno sa smećem i ostalim organskim otpacima. Povremeni dublji iskopi kakve iziskuje gradnja sakralnih objekata i palača, zadiru i u dublje slojeve kojom prilikom, zajedno s izbačenom zemljom, dospjevaju na površinu padina i ulomci keramike iz ranijih slojeva te dolazi do takozvane inverzne stratigrafije. Sav materijal, izbačen preko zidina, polako se obrušava i stvara strme, izjednačene kosine u terenu, koje su karakteristične redom za sve arheološke lokalitete naseobinskog karaktera na brežuljkastom tlu.

U prilog duljeg kontinuiteta naseljenosti na tlu stare gradske jezgre Zagreba govore i termalni izvori koji se nalaze u podnožju Šalate, istočno od Šloserovih stuba, danas u temeljima zgrade SDK. Tokom radova na obnovi kanalizacije ili plinovoda koji su na potezu od Vlaške do Bakačeve provedeni prije desetak godina, autorica je konstatala zanimljive slojeve crnozelenog mulja kakvi obično prate močvarno tlo, a javljaju se naročito u talozima termalnih voda. Za pretpostaviti je da su spomenuti termalni izvori, kojih je uz podnožje Kaptola i Griča moglo biti i više, otjecali u obrambeni jarak južno uz naselje Kaptola, a iz današnje Tkalčićeve ulice odnosno nekadašnjeg Potoka, gdje je još do naših dana u upotrebi naziv Splavnica, otjecao je potok Medveščak. U podnožju današnje crkve Sv. Marije, Ostojić spominje najstarije kupalište koje su navodno podigli cisterciti (Ostojić 1965: 226; Lisac 1963: 346). Mada se ovi podaci ne odnose na Gornji grad, navodimo ih radi pobuđivanja interesa za termalne izvore uz staru gradsku jezgru. Ti su izvori bili značajni i za osnivanje prvobitnog naselja u prethistoriji.

Izvor pitke vode kao jednog od najvažnijih elemenata pri odabiranju lokacije stalnog naselja, ima i na Gornjem gradu i na Kaptolu. Iz 1312. g. potječe podatak o otkrivanju izvora koji nikada ne presušuje. Zasluga za otkriće tog izvora pripada biskupu Augustinu Kažotiću. Podatak datiran 1904. godine govori o tom bunaru koji se nalazi na istočnoj strani ispod zidane vrtno ograde nadbiskupskog vrta u kutu između ograde i kuće Stern (Dobronić 1988: 6-8). Drugi se značajan javni bunar nalazio kod Mesničkih vrata, a spominje se u 15. st. (Bedenko 1989: 19-20). Po dvorištima kuća bunara je bilo više, a u funkciji su bili sve do ovog stoljeća. U 14. st. u vezi mosta kojim se služe stanovnici Kaptola, spominje se vrelo Manduševac (Kampuš i Karaman 1988: 34), a 1642. g. također i izvor Zagreb, koji se nalazi u dvorištu kuće u Vlaškoj ul. 25 (Dobronić 1988: 6).¹

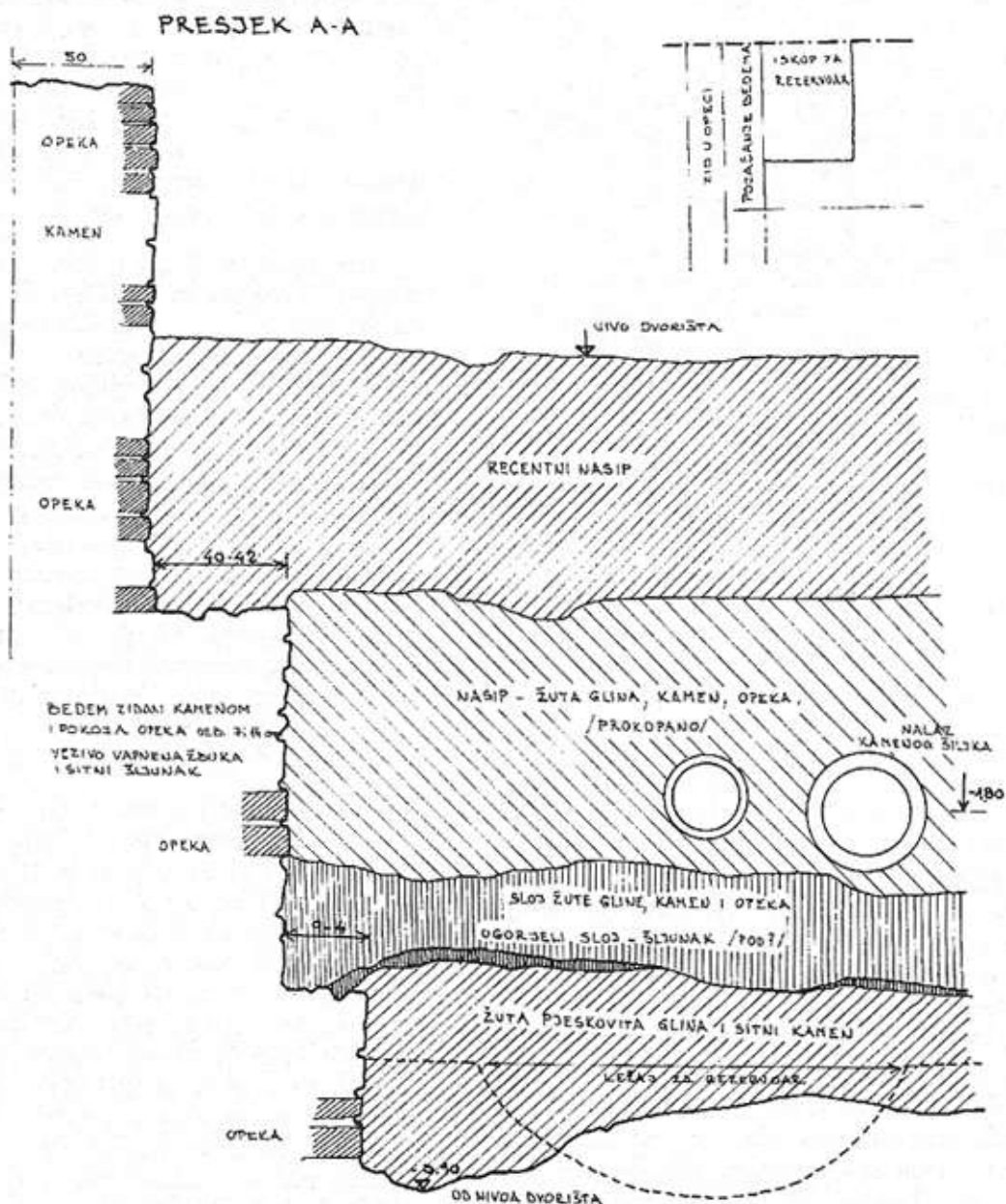
Tim okvirnim topografskim podacima približili smo se razumijevanju i ocjeni Gornjeg grada i Kaptola, kao potencijalnih lokacija za najranije naseljavanje na tlu zagrebačke gradske jezgre. Bitne su, zapravo, i visinske relacije tih dvaju brežuljaka. Kaptol leži na nadmorskoj visini od 132 m, Trg Republike na 123 m. Visinska razlika između njih iznosi oko 9 m, računajući kotu kod spomenika ispred katedrale. Gornji grad je međutim mnogo dominantniji, uzdiže se 37 m iznad Ilice, s najvišom kotom oko crkve Sv. Marka koja u prosjeku iznosi 159 m. Oдавde se teren još lagano penje prema sjeveru odnosno prema Ilirskom trgu, a na samom rubu srednjovjekovnih fortifikacija, koje na sjeveru završavaju Popovim tornjem, tlo se osjetno spušta prema samom trgu od kote 162, 5 na kotu 161, 2. Takvim pogledom na reljef grada pristupa i Bedenko (1989: 5). Ovaj pad još je izraženiji na kosini uz Popov toranj gdje je teren podignut još za pola metra. U svakom

slučaju ovaj dio gradskog srednjovjekovnog bedema smatrali smo ključnim za rješavanje eventualne ranije fortifikacije gradinskog tipa. Ovakvu fortifikaciju smo na tlu Gornjeg grada obzirom na opću topografsku situaciju, a posebno na dugi kontinuitet tog dijela grada kao administrativnog centra, očekivali. Ta su očekivanja svakako bila poduprta sporadičnim arheološkim nalazima u bližoj okolini grada pa i na samom njegovom tlu.

U proljeće 1989. g. izvođeni su upravo na kompleksu oko Popovog tornja građevinski radovi adaptacije za potrebe Muzeja grada Zagreba. Tom

prilikom se pristupilo i sanaciji temelja kompleksa bivšeg samostana Klarisa, koji se na toranj nadovezuje s južne strane, prateći nekadašnji srednjovjekovni bedem duž Radićeve ulice. Na te je radove autoricu upozorio Damjan Lapajne, direktor Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Ova informacija bila je presudna za otkriće prehistorijskih slojeva, koje je autorica sama otkrila 10. 3. 1989. g., prije nego se prišlo betoniranju temelja u tom iskopu.

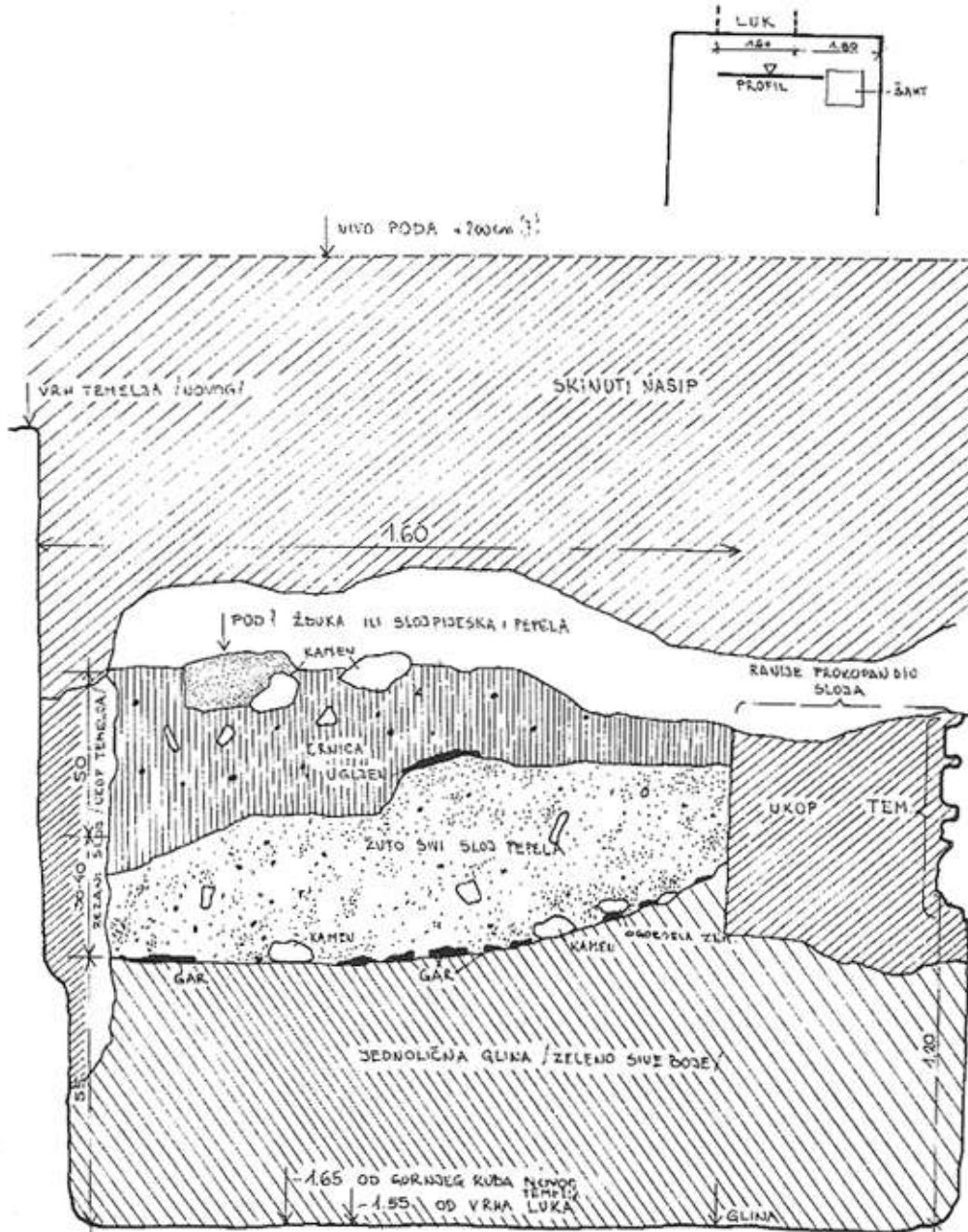
U profilu iskopa za pojačanje temelja samostanske zgrade, koji su kopani u podrumskim prostorija-

Slika 8 Presjek kroz gradski bedem Gornjeg grada u dvorištu Povijesnog muzeja (A. Faber).
Section through the city wall of Gornji grad in the courtyard of Historical museum.

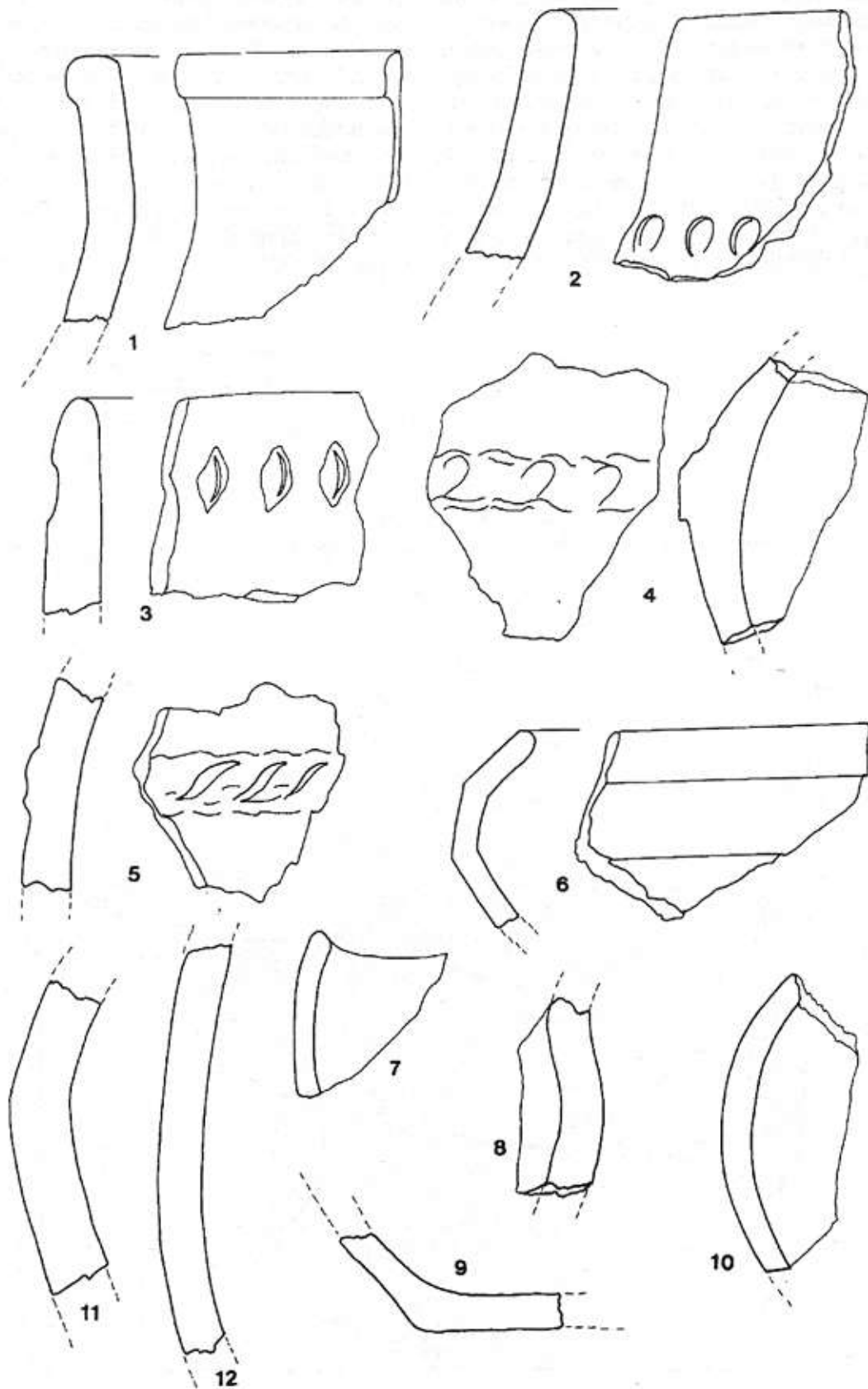
ma, u prvi čas nije bilo uočljivih tragova nekih kulturnih slojeva, osim nešto gara i kasnosrednjovjekovnih ulomaka keramike, koje nalazimo uglavnom posvuda na Gornjem gradu. Ti su iskopi bili zapravo otvarani neposredno uz postojeće temelje, gdje je stratigrafija bila posve poremećena ranijim zahvatima. Proširivanju jednog od tih iskopa spram sredine prostorije, točnije uz drugi razdjelni zid računajući od Popovog tornja a sa sjeverne strane tog zida, ukazala se u profilu jasna situacija u kojoj smo zatekli još samo dva kulturna sloja, dok su gornji slojevi već bili skinuti, dijelom u vrijeme podizanja samostana,

a oko pola metra sloja skinuto je u toku netom spomenutih građevinskih radova. Gornji nivo iskopa koji smo još zatekli, leži otprilike u nivou 70–75 cm ispod nekadašnjeg nivoa samostanskog podruma, a najdublja kota iskopa seže do dubine od 2 m ispod nekadašnjeg poda. Podatak o današnjem nivou podova autorica nije uspjela pribilježiti, ali se otprilike može zaključiti, da se prehistorijski sloj koji smo na tom mjestu zatekli nalazi na dubini između 0,35 do 1,20 m ispod vrha novobetoniranog temelja koji je, vjerujemo, izgrađen do nove nivelete poda podruma. U profilu ušćivanom otprilike 1,60 m u duljinu,

Slika 9 Profil sa slojevima kasnog brončanog i željeznog doba unutar kompleksa bivšeg samostana Klarisa kod Popovog tornja (A. Faber).

Section showing late Bronze and Iron age deposits within the complex of ex — monastery by Popov tower.

Slika 10 Ulomci keramike iz prve faze arheoloških istraživanja u kompleksu bivšeg samostana Klarisa (sondiranje A. Faber).
Pottery sherds of the first phase of archaeological excavation in the complex of ex-monastery.

(bočno je bio poremećen ukopima temelja), zapaža se slijedeća situacija: gornji, još ušćuvani arheološki sloj, pada od sredine prostorije prema njezinoj zapadnoj periferiji. Debljina tog sloja iznosi prosječno 15 do 50 cm. To je sloj rahlije crnice, koja daje dojam kao da je prekopavana ili od nekuda naplavljena, ili nasuta. U crnici se nalaze jednolično porazdjeljeni plutajući ugljenčići uz ulomke crnopolirane keramike tanjih stjenki. Nađen je ulomak veće posude crne zagladene keramike, s prelazom na tamno maslinastu boju. Gornji rub te posude je fasetiran i uvijen prema unutra. Lom je tamnosive boje. Jedan ulomak, također polirane površine tamnosive boje, relativno tankih stjenki pripada šalici ili zdjeli s ručkom koja nadvisuje rub posude. Pri dnu ovog sloja na jednom mjestu uočen je 1 cm debeli sloj kompaktnog gara, dok je pri vrhu istog sloja, uz južni rub iskopa uočen oveći grumen skrućenog pijeska i pepela, poput ostatka nekog poda, koji je ulomljen dospio u taj sloj. U crnici se mogu pratiti pokoja životinjska kost, te nešto manjeg kamenja, uz usitnjene dijelice keramike crne i tamnosive boje.

Slijedeći sloj, koji se nastavlja u dubinu otprilike 50 cm ispunjava koritasto udubljenje, pri dnu markirano s 1 do 2 cm debelim slojem gara. Stječe se dojam da je to ostatak nekog poda prostorije ili dna otpadne jame. Čitav taj donji sloj u cijelosti je ispunjen kompaktnim žutosivim pepelom, bez izražene stratigrafije, a s ulomcima kostiju, keramike i nešto kamena pri samom dnu jame. Sloj kasnije nije bio prekopavan, ali je prekinut s bočnih strana ukopavanjem temelja samostanskog objekta. Ispod tog sloja nalazi se intaktni sloj od zelenkastosive gline s mrljama crvenkastosmede ilovače vrlo kompaktnog sastava, kakvu susrećemo i na drugim iskopima u sjevernom dijelu grada. Keramika koja se nalazila u drugom sloju ispunjenom pepelom, donekle se razlikuje od one u sloju crne zemlje. Tu više nema ulomaka tamnih, zagladjenih površina, nego se javljaju ulomci većih posuda, npr. jedan s nalijepljenom trakom na trbuhu posude i ukrasom utisnutim noktom ili nekim predmetom, tamnosmede boje, nadalje gornji rub veće posude ravnog grla sa zaobljenim završetkom dok je otiscima ukrašen prelaz iz grla u trbuh posude te donji dio jedne posude ravnog dna sa stijenkom koja se naglo širi prema van.

Nakon konzultacija s kolegama prehistoričarima prvenstveno K. Vinski Gasparini i D. Balen Letunić koja se s puno interesa prihvatila preliminarnog datiranja, postavljena je orijentaciona datacija nalaza u vrijeme kasne bronce.²

Uz otkriće kod Popovog tornja treba navesti još jedan podatak koji se vjerojatno također odnosi na daleku prošlost Zagreba, ali se, obzirom na manjkavu dokumentaciju i nedovoljnu arheološku obradu, ne može vremenski pouzdano opredijeliti. Negdje oko 1960. g. kopan je pred zgradom u vrtu Opatičke ulice br. 10 iskop za rezervoar u duljini od 3 do 4 m. U tom

se iskopu naišlo na ostatke drvenih konstrukcija s jakim drvenim stupovima koji su bili zabijeni u tlo, poput substrukcija za palisade. Ovaj podatak navodimo radi mogućnosti povezivanja s konstrukcijama iz prehistorijskih vremena, kad su u krajevima Panonije prehistorijska naselja bila utvrđena bedemima od drva i pruća. Takav se način utvrđivanja zadržao međutim i u kasnija vremena, pa se i za Kaptolske utvrde iz 1387. g., spominje kako je Kaptolski brežuljak bio »zaštićen i zatvoren jarkom, tako da se u nj moglo provaliti čupanjem kolaca« (Dobronić 1988: 5 prema Smičiklas, Codex Diplomaticus XVII: 55, doc. 40).

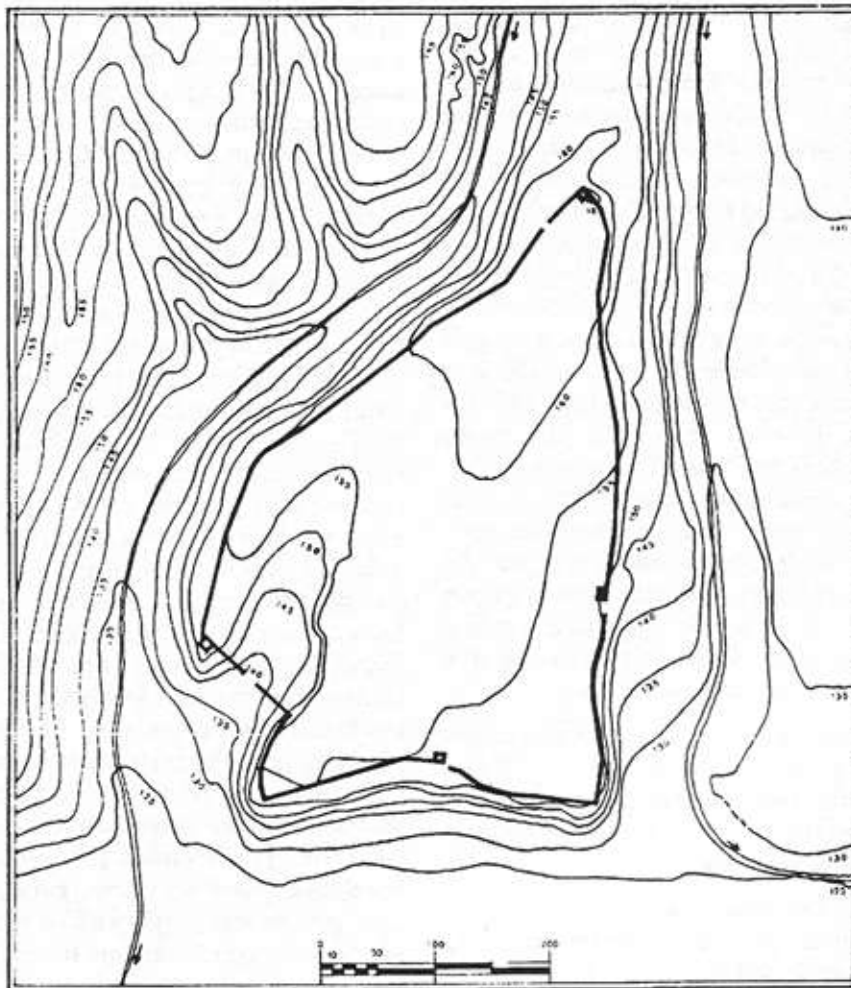
Utvrđeno prehistorijsko naselje, kojeg sada na temelju arheoloških potvrda možemo definitivno locirati na tlu Gornjeg grada prema našim je pretpostavkama i iskustvu, pokrivalo pretežni dio današnjeg gradskog prostora ili barem onoga kojeg N. Klaić pretpostavlja u 14. st. (Klaić 1982: 211), s tim da je u površinu utvrđenog prostora svakako ulazilo i strmo rebro Visoke ulice, koje bi, da je ostalo izvan zidina, predstavljalo strateški promašaj. Prijedlog plana zidina srednjovjekovnog Gradeca koji daje Bedenko (1989: 20) vrlo je prilagodljiv strateškim principima a i terenskoj konfiguraciji u to doba, no za sada još ne znamo kakva je bila konfiguracija terena dvije do tri tisuće godina ranije, otkada datiraju arheološke potvrde o naselju. U svakom je slučaju površina platoa tada bila manja, što znači da su bedemi brončanodobnog naselja bili uvučeni od linije srednjovjekovnih fortifikacija koje A. Mohorovićić prati i u postojećem rasteru Gornjeg grada (A. Mohorovićić 1952: 32). Ulazi su, međutim, po svoj prilici zadržali iste položaje, jer jednom uhodani put rijetko se kada mijenja, ukoliko ga novi strateški uvjeti ne izmjene. Uostalom, prilaze diktira i okolna situacija terena i potrebe naselja za određenim komunikacijama. Svakako je interesantan prilaz i Mesničkim i Kamenitim vratima. U oba slučaja ostaje desno rame napadača izloženo jer se štitom, kojim se branio i u brončano doba i u vrijeme Rima i u srednjem vijeku, ratnik nije mogao obraniti s neodgovarajuće strane. Što se pak tiče sjevernog ulaza u grad, taj je također uvjetovan bržom komunikacijom sa sigurnijim zaleđem sa šumama Medvednice i veze s pašnjacima koji su hranili stada. Južna vratašca, međutim, u prehistoriji ne bi imala toliko opravdanja, jer je komunikacija s dolinom gdje je vjerojatno prolazio neki magistralni put, bila ionako osigurana prilazom kroz današnju Mesničku ulicu. Sve se ove pretpostavke temelje tek na iskustvu i paralelama s poznatim prehistorijskim naseljima, pogotovo onima istarskog i primorskog tipa, gdje se struktura gradina održavala u funkciji sve do prijeratnih vremena (Suić 1976: 63).

Pitanje kontinuiteta naseljenosti Gornjeg grada do vremena Rima kao i održavanje tog naselja kroz cijelo razdoblje rimske dominacije možemo tek naći, više postavljenim pitanjima nego konkretnim

odgovorima. Ukoliko rimski grad sa svojom upravom ne sjedne direktno na tlo autohtonog plemenskog centra, to će naselje živjeti dalje svojim uhodanim tokom, običajima i privredom i tek se preko sloja odsluženih vojnika — povratnika ili pak ženidbenim vezama s rimskim došljacima donekle infiltriraju u ta naselja tekovine antičke civilizacije. Trgovina u tim naseljima nije ostavljala znatnih tragova, jer se lošije a i osrednje situirano autohtono stanovništvo unutar zaključenih etničkih cjelina zadovoljavalo onim što je posjedovalo, pa se tako i hranilo i gradilo. Takva iskustva stičemo prilikom istraživanja priobalnih gradinskih naselja, koja su sasvim sigurno imala priliku doći u dodir s antičkom civilizacijom, ali je jednostavno nisu prihvaćala. Kao izvanredan primjer navodimo Omišalj na Krku koji, uz obližnji antički Fulfinum, ne poprima ni njegovu arhitekturu, a ni ritus pokapanja, mada kroz antički period živi i dalje, kako je arheološkim istraživanjima dokazano.

Zapravo na tlu Gornjeg grada, kad bi u budućnosti i dobili čvršće dokaze o nekom antičkom stambe-

nom objektu, ne moramo očekivati stratigrafiju kakvu pratimo u pravim gradovima Šćitarjevu, Sisciji, Mursi, Poetoviju i drugim panonskim naseljima u rimsko doba. Ako je u rimsko doba stvarno postojalo, ovo je naselje bilo građeno od drva i ostalog organskog materijala, što nakon požara ne ostavlja bogatu stratigrafiju. Međutim, nalazi novca koji su konstatirani na mnogim mjestima unutar površine današnjeg grada, pa i na samom Gradecu, u Mletačkoj, na Markovom trgu te u Opatičkoj, govore o kontaktima stanovnika s trgovinom, a po svoj prilici i o nekim nužnim administrativnim obavezama. Novci su pronađeni uglavnom u zemlji,³ prilikom kopanja kanalizacije ili po vrtovima i bio bi izuzetan slučaj kad bi se svi ti nalazi stavili u vezu s eventualnim izgubljenim komadima iz nekadašnjih kolekcija, iz kruga klasično obrazovanih stanovnika Gornjeg grada u prošlim stoljećima. Znači da je u vrijeme antike život ovdje ipak kolao, strani narod je trgovao, putovao i odlazio, ostavljajući trajnijeg traga tek na pojedinim točkama na periferiji, gdje se uz ladanjske vile razvio antički mikrosvijet u krugu familije veleposjednika,

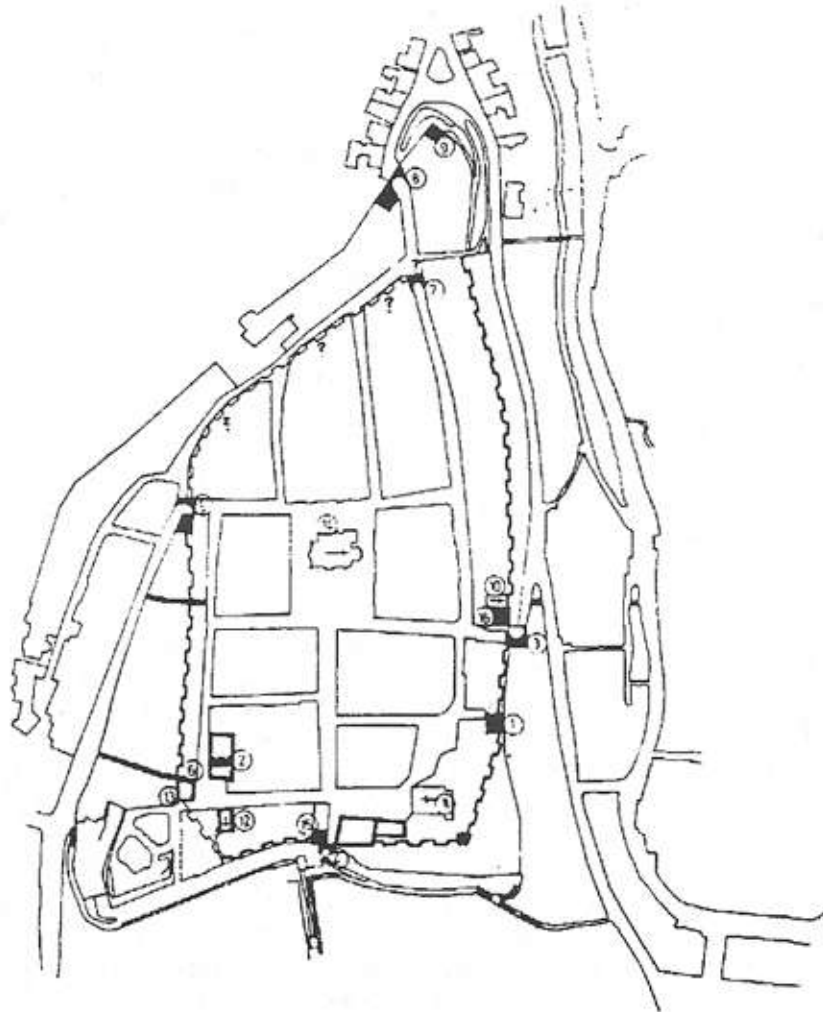

Slika 11 Plan srednjovjekovnih fortifikacija Gradeca prema V. Bedenko, Zagrebački Gradac, Zagreb, 1989. g.
Plan of the mediaeval fortifications of Gradec, after V. Bedenko.

kako zaključujemo iz nalaza nekropole u Držićevoj ulici. Vremenski raspon u toj nekropoli prati se od 1. do 4. st. n. e. Ovdje su pokopani odličnici u raskošnim grobnicama koje se prema slikarijama i inventaru mogu datirati u 1. i 2. st. n. e., a uz te se grobnice nalaze i skromni grobovi, jednostavno ukopani u zemlju, s prilozima keltsko – rimske autohtone proizvodnje (Gorenc 1960; Vikić Belančić 1981: 148). Osnivanje Andautonije, antičkog naselja na tlu današnjeg Šćitarjeva kod Velike Gorice, daleko od zagrebačke gradske jezgre, daje naslutiti da je uže područje Zagreba, tj. Gornji grad kao najpovoljnija lokacija za prehistorijsko gradinsko naselje na tom području, bilo u vrijeme romanizacije naseljeno autohtonim stanovništvom. Na tlu Gornjeg grada i uokolo moglo se naći mjesta za došljake, ali se uz osnivanje rimskog naselja podrazumijeva i potreba njegovog agera, koji ga hrani. Bez obzira da li se radilo o planiranoj koloniji ili običnom rimskom gradu koji se nanovo podiže, njemu je moralo stajati na raspolaganju dovoljno obradivih površina za ekonomsko osiguranje stanovništva. Slobodne plodne površine

oko Zagreba, vjerojatno nije bilo moguće osigurati, kupiti niti oduzeti silom. Izbor lokacije na plodnom, slobodnom tlu uz Savu bio je mnogo povoljniji. Tu je postojala mogućnost uključenja u rječni promet (Vikić Belančić 1981: 12). Pod istim su uvjetima vjerojatno nikli i manji zaselci na širem području Zagreba, o čemu svjedoči već spomenuto groblje u Držićevoj ulici kao i nekropola kod Stenjeveca (Hoffler 1904: 167; Gregl 1981: 249–253). Arheološki nalazi iz Stenjeveca popunjuju vremenski raspon od Klaudija do Hadrijana, naselje živi još i u 3. st. što potvrđuje pronađena baza za kip cara Decija, dok je kontinuitet još i u 4. st. potvrđen nalazom novca cara Valentinija I (Vikić Belančić 1981: 146). Nekoliko zanimljivih kasnoantičkih lokaliteta, prvenstveno kompleksa vila, posljednjih godina otkrio je u okolici Seseva V. Sokol.

Možda je u kasnoj antici obližnji rimski živalj, već pomalo izmiješan s autohtonim stanovništvom i prešao na teritorij užeg Zagreba, vjerojatno u Gornji grad, ali je ovdje ostavio traga tek u pokojem predmetu materijalne kulture i u novcu (Vikić Belančić

Slika 12 Fortifikacija Gradeca prema N. Klaić, »O strukturi gradske jezgre zagrebačkog Gradeca«, *Iz starog i novog Zagreba VI*, Zagreb, 1984. g.
Gradec fortifications after N. Klaić.

1981: 146; Gorenc 1960: 9). Izgleda odrešita tvrđnja N. Klaić (1982: 10) da nekoliko rimskih novaca ne može biti dokaz o kontinuitetu naseljenosti na užem zagrebačkom području. Vjerujemo da taj novac, nađen na nekoliko mjesta, čak i na tlu Gornjeg grada, nije ovamo dospio usput, tranzitnom cestom, koja se ne bi penjala uzbrdo bez razloga, nego bi prolazila najlakšom mogućom trasom, npr. po trasi današnje Ilice. Antički nalazi prate se od Stenjevca preko Svetog Duha na Zrinjevac (Palača pravde), Petrinjske ulice do Maksimira, uključujući i područje sjevernog dijela grada: potok Medveščak, Trg Sv. Marka, Kaptol, Biskupski dvor, Mletačka ulica, Trg Republike, Ribnjak, Tuškanac, Nova Ves i Opatovina (Brunšmid 1900: 217; Brunšmid 1902; 1905: 42, 50; Vikić Belančić 1954: 131; Klemenc 1935: 126; Klemenc 1938: Maksimir: 97, Markov trg: 105, Matoševa: 102, Medveščak: 104, Mirogoj: 102, Mletačka, Nova Ves, Opatička, Opatovina, Petrinjska: 103; Remete: 20; Ribnjak, Sv. Duh: 104, Trg Republike: 99, Zrinjevac: 105; usp. Makjanić i Gregl 1982: 19, odakle je preuzeta i paginacija iz Klemenčeve karte; Degmedžić 1957: 91; Gorenc 1952: 9-28).

Posebno je značajno datiranje antičkog novca koji je pronađen na užem području grada, a pokriva raspon od Augusta, Vespazijana, Hadrijana, Antonina, Marka Aurelija, Proba do Dioklecijana, Konstantina Velikog, Valentinijana, Valensa, Gracijana tj. od 1. do 4. st. (referat Zdenke Dukat na skupu HAD-a u Zagrebu 1989. g. još neobjavljeno). U najnovije vrijeme objavljen je nalaz ranobizantskog novca cara Justina II (565-578) (Vinski 1960: 49; Simoni 1981: 155).

Manje antičke nekropole otkrivene su i na drugim mjestima na području Zagreba, kao na raskršću Savske ceste i Proleterskih brigada, te u Botincu (Šeper 1942: 10-12 prema Makjanić i Gregl 1982: 24. 33).

Iz ranog srednjeg vijeka s užeg područja grada potječe nekoliko podataka, koji za sada ne mogu dati osnovu za nagađanja o najranijem slavenskom stanovništvu u gradskoj jezgri. Avaroslavenska nekropola na **Krugama** u južnom dijelu grada, u prudištu Štrpca, datirana je u 8. st., a ističe se nalazom jednog konjaničkog groba uz još tri obična ukopa iz istog doba (Vinski 1960: 52; Simoni 1981: 155, 158-159). Još jedan ratnički grob otkriven je na **Susedgradu**, a prema maču koji je u tom grobu pronađen, ukop se datira u 9. st. (Vinski 1960: 54; Simoni 1981: 163).

Vrlo značajan je nalaz s devastirane nekropole na **Kaptolu**, pronađen prilikom radova na trgu ispred katedrale. N. Klaić (1982: 5) osporava značenje nalaza zbog malobrojnih pronađenih predmeta (svega četiri naušnice), no arheologu je to dovoljno da donese mjerodavan sud o vremenskom rasponu ukopa i o porijeklu nakita koji se datira u 11. st. (Vinski 1960: 54). Obližnji toponim **Kruge** veže se na opis međa biskupskog posjeda u ispravi iz 1201. g.

Prema redosljedu u opisu te međe, mogao bi se ovaj toponim tražiti u Vlaškoj ulici, gdje potok Medveščak (ili Crkvenik) ulazi u vrt dominikanskog samostana (Kampuš i Karaman 1988: 23).

U **Donjem Stenjevcu** na položaju antičke nekropole kod crkve pronađen je jedan grob s fibulom koji se datira u 7. st. (Vinski 1960: 50; Simoni 1981: 156). Istraživanja srednjovjekovne nekropole nastavlja se pod vodstvom K. Simoni.

Nalazi iz Podsuseda i Vrapča upućuju na put koji je ovuda prolazio, kako se terenskim nalazima može pratiti još od prethistorijskog doba. Da li je taj put povezivao neko veće naselje na Gradecu ili možda Kaptolu koje je prethodilo i biskupskom naselju (Biskupija na Kaptolu osnovana je 1094. g.; N. Klaić 1982: 22) i onome što se spominje u Zlatnoj buli 1242. g.? Sa suprotne strane Gradeca, na Ribnjaku su na lokalitetu Gamula pronađene drvene palisade (Vinski Gasparini 1958: 35, 46) koje se datiraju u 14. do 16. st. Drvenim palisadama je bio okružen Kaptol (Vinski Gasparini 1958: 46), dakle u vrijeme kada Gradec poveljom Bele IV zida čvrste bedeme grada (Dobronić 1988: 5). Pitanje osnivanja prvog slavenskog naselja na tlu stare jezgre Zagreba je među povjesničarima još uvijek sporno. Postoje arheološki podaci, pa i pretpostavke na temelju povijesnih zbivanja, da je ovo područje bilo naseljeno prije osnivanja biskupije (Vinski 1960: 48). Povjesničari međutim pretpostavljaju (Klaić 1982: 15) da je najstarije slavensko naselje moglo niknuti na Griču i to za vrijeme Ljudevita Posavskog kao osiguranje protiv Franaka. Svakako je i ovo naselje moralo imati fortifikacije, mada primitivne i vjerojatno izvedene u drvu i suhozidu. Lokacija bi Kaptola, međutim, bolje odgovarala terenskim uvjetima, u kojima su Slaveni gradili svoje utvrde. To bi bio teren, koji se mogao okružiti jarcima i natopiti vodom, u vidu nizinskih fortifikacija bliskih slavenskom živilju. To bi ujedno bio i logičan nukleus kasnijoj biskupiji, što se podudara i sa stavovima povjesničara umjetnosti (Stošić, referat na skupu HAD-a 1989. g. još neobjavljeno).

Bez obzira na lokaciju najstarije jezgre slavenskog naselja na teritoriju današnje povijesne cjeline Gornjeg grada ili Kaptola, možemo utvrditi da je naselje na tlu Zagreba postojalo već prije tri tisuće godina, a potvrđeno je slojevima kasnog brončanog doba na tlu Gornjeg grada. Arheološkim nalazima iz bliže okolice a i sa užeg gradskog prostora poduprta je pretpostavka o kontinuitetu života na Gradecu i kroz rimski period, mada u obliku autohtonog naselja koje nije imalo privilegije i izgled antičkog grada. U tom se obliku život mogao ovdje održati sve do osnutka »slobodne kraljevske varoši« 1242. g. Kontinuitet, mada ne uvijek dosljedan, pratimo kao po nekom pravilu u kulturnim i administrativnim središtima na tlu srednje Evrope (Ivančević, Javna predstava Društva povjesničara umjetnosti povodom priprema za proslavu 900-godišnjice grada Za-

greba, 1989), a ovim smo radom željeli ukazati upravo na one topografske i arheološke činjenice, koje takav kontinuitet potvrđuju i ovdje u starom središtu Zagreba.

BILJEŠKE — NOTES

- 1 Za mnoge podatke moram zahvaliti kolegama Tihomilu Stahuljaku, Željku Jiroušku, a napose Radovanu Ivančeviću, koji je za ovaj rad potakao inicijativu.
- 2 Na temelju tih nalaza poduzeta su timska arheološka istraživanja s članovima ekipe iz slijedećih institucija: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Arheološki muzej u Zagrebu, Zavod za arheologiju Filozofskog fakulteta i Institut za povijesne znanosti Sveučilišta sa ciljem dobivanja što širih spoznaja o davnoj prošlosti Zagreba.
- 3 O mjestima nalaza i odgovarajućoj literaturi vidi daljnji tekst.

LITERATURA

- BEDENKO, V., 1989, *Zagrebački Gradec, kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb.
- BRUNŠMID, J., 1900, »Stari novci iz potoka Medveščaka u Zagrebu«, *VHAD* n. s. 4 (1899-1900): 217-218.
- BRUNŠMID, J., 1905, »Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu«, *VHAD* n. s. 8: 35-106.
- DEGMEDŽIĆ, I., 1957, »Sadržaj antiknih kamenih spomenika nadanih u Zagrebu i okolici«, *Iz starog i novog Zagreba* 1: 91-117.
- DOBRONIĆ, L., 1988, *Zagrebačka biskupska tvrđava*, Zagreb.
- GORENC, M., 1952, »Antikna skulptura u Hrvatskoj«, *Biblioteka likovnih umjetnosti* 24: 1-36.
- GORENC, M., 1960, »Ostaci antičkog groblja u Držićevoj ulici i počeci urbanizacije užeg područja Zagreba«, *Iz starog i novog Zagreba* 2: 9-28.
- GREGL, Z., 1981, *La necropole romaine a Zagreb — Stenjevac*, *Inventaria archaeologica* Fasc. 26 Y249 — Y258.
- HOFFILLER, V., 1904, »Predmeti iz rimskog groblja u Stenjevcu«, *VHAD* n. s. 7 (1903-1904): 166-178.
- KAMPUŠ, I., i KARAMAN, I., 1988, *Tisućljetni Zagreb*, Zagreb.
- KLAIĆ, N., 1982, *Povijest Zagreba. I*, Zagreb.
- KLEMENC, J., 1935, »Rimsko groblje u Maksimiru kraj Zagreba«, *VHAD* n. s. 16: 126.
- KLEMENC, J., 1938, *Archäologische Karte von Jugoslawien: Blatt Zagreb*, Beograd.
- KLEMENC, J., 1939, »Prehistorijski i ranohistorijski spomenici na području grada Zagreba«, *NarStar* 35: 1-14.
- MAKJANIĆ, R., i GREGL, Z., 1982, *Zagreb — bibliografija arheološke literature*, Zagreb.
- MOHOROVIČIĆ, A., 1952, »Analiza historijsko urbanističkog razvoja grada Zagreba«, *RadJAZU* 287: 32.
- MALEZ, M., 1981, »Palcolitik na području Zagreba«, *IzdanjaHAD* 6: 65-108.
- OSTOJIĆ, I., 1965, *Benediktinci u Hrvatskoj III*, Zagreb.

PAVIŠIĆ, I., 1986, »Toponimi i geografski položaj u arheološkim istraživanjima Zagreba«, *Rukopis referata sa znanstvenog skupa Instituta za povijesne znanosti, Zagreb*.

SIMONI, K., 1981, »Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku«, *IzdanjaHAD* 6: 155-168.

SUIĆ, M., 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb.

SZABO, G., 1939, *Kroz Hrvatsko zagorje*, Zagreb.

ŠEPER, M., 1942, »Nekoliko novih rimskih nalaza u Hrvatskoj«, *VHAD* n. s. 22-23 (1941-1942): 10-12.

VIKIĆ BELANČIĆ, B., 1954, »Starokršćanska lampica iz Zagreba«, *Peristil* 1: 131-134.

VIKIĆ BELANČIĆ, B., 1981, »Etape urbanog razvitka Andautonije i antičko nasljeđe Zagreba«, *IzdanjaHAD* 6: 129-154.

VINSKI, Z., 1960, »Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi na užem i širem području Zagreba«, *Iz starog i novog Zagreba* 2: 47-65.

VINSKI GASPARINI, K., 1958, »Noviji arheološki nalazi s područja Zagreba I«, *Thalčićev zbornik* II: 35-42.

VINSKI GASPARINI, K., 1973, *Kultura polja s žarama u sjevernoj Hrvatskoj*,

Zadar: 187.

VINSKI GASPARINI, K., 1981, »Prehistorijski nalazi s područja Zagreba i okolice«, *IzdanjaHAD* 6: 109-128.

OPIS KERAMIKE — sl. 10

Keramika pripada uglavnom kasnom brončanom dobu, grupa Zagreb 12. do 11. st. (prema K. Vinski Gasparini i D. Balen Letunić).

1. Gornji dio veće posude s izduženim vratom i ravnim rubom otvora. Vanjska površina osrednje crna i zagladena, a unutarnja maslinasto sive boje, u lomu tamno sive boje, glina bez primjese pijeska, loše obrađena.
2. Gornji rub lonca s ravnim otvorom, ukrašen izvana utiskivanjem, svijetlosmeđe boje obostrano, lom crvenkast, loše obrađena glina.
3. Gornji rub lonca s ravnim otvorom, pri vrhu vanjske strane ukrašen utiskivanjem prstom uz vidljivi otisak nokta. Obostrano crvenosmeđe boje, loše zagladena, u lomu crveno smeđe boje, vrlo loše obrađena glina bez pijeska.
4. Dio trbuha lonca većih dimenzija, s nalijepljenom trakom ukrašenom utiskivanjem prstom. Obostrano tamno smeđe do crne boje, u lomu crvenkasta, loše obrađena glina.
5. Dio trbuha većeg lonca s nalijepljenom trakom ukrašenom izvijenim urezima. Površina obostrano crne boje, mutne, u lomu tamno siva, granuliranog sastava.
6. Fasetirani gornji dio plitke zdjele, maslinasto sive do crne boje, fino zagladena vanjska i unutarnja površina, u lomu tamnosiva, homogeno obrađena glina.
7. Gornji rub manje posudice podignut prema ručki, koja vjerojatno prelazi rub posude. Tamno

- sive boje obostrano polirana, u lomu tamno siva, fino obrađena glina.
8. Ulomak veće posude s izvijenim prelazom iz trbuha prema vratu. Izvana crne boje, zagladena, u lomu svjetlo oker boje, lošije pečena.
 9. Dno lonca ili manje zdjele, crne boje, osrednje zagladene površine.
 10. Dio stijenke posude crne boje, sjajno zagladena, iz gornjeg sloja, jednaka kao br. 6.
 11. Dio bikonično formiranog trbuha, izvana sivo oker boje, u lomu crvenkaste boje.
 12. Ulomak trbuha lonca, na površini loše zagladene oker boje, u lomu crvenkaste boje, od loše obrađene gline.

ZAGREB BETWEEN PREHISTORY AND THE MIDDLE AGES

S u m m a r y

In the area of the confined city core of Zagreb systematical archaeological excavations have not been to date carried out. The reason for this has been the assumption that the history of this part of the city began with the foundation of the Archbishopric in 1094, and particularly with the foundation of the «free royal town» according to the decision of King Bela IV in 1242, on top of the prominent hill in the near vicinity of the archbishopric. The hill, where the administrative government still resides, was called Gradec in the mediaeval period, and Gornji grad in more recent periods.

Occasional archaeological finds from the city core cover the paleolithic, neolithic, Bronze Age, Roman and early mediaeval periods, and all were connected with the ancient line of communication, which, as supposed by experts, was situated on the edge of the nearby mountain

Medvednica, away from the area periodically inundated by the river Sava, which itself also served as a significant water-way. Settlements were established next to the supposed road on the periphery of today's Zagreb in the Late Bronze Age (Urnfield Culture cemeteries in Vrapče and Horvati as well as in somewhat distant Velika Gorica). Roman cemeteries have been discovered in the western suburbs (Stenjevec), in the south part of the city (Držić Street, Savska Street, Botinec), and in the eastern suburbs (Maksimir, Borongaj). They imply smaller settlements or complexes of *villae rusticae* which stand in some relation to the well-known Roman town of *Andautonia* (Šćitarjevo), placed in the river valley some 15 km from the city centre. Zagreb's periphery also contains finds from the early middle ages (Slavic cemetery in Stenjevec, Avaro-Slavic graves on Kruge, individual Slavic graves by today's cathedral).

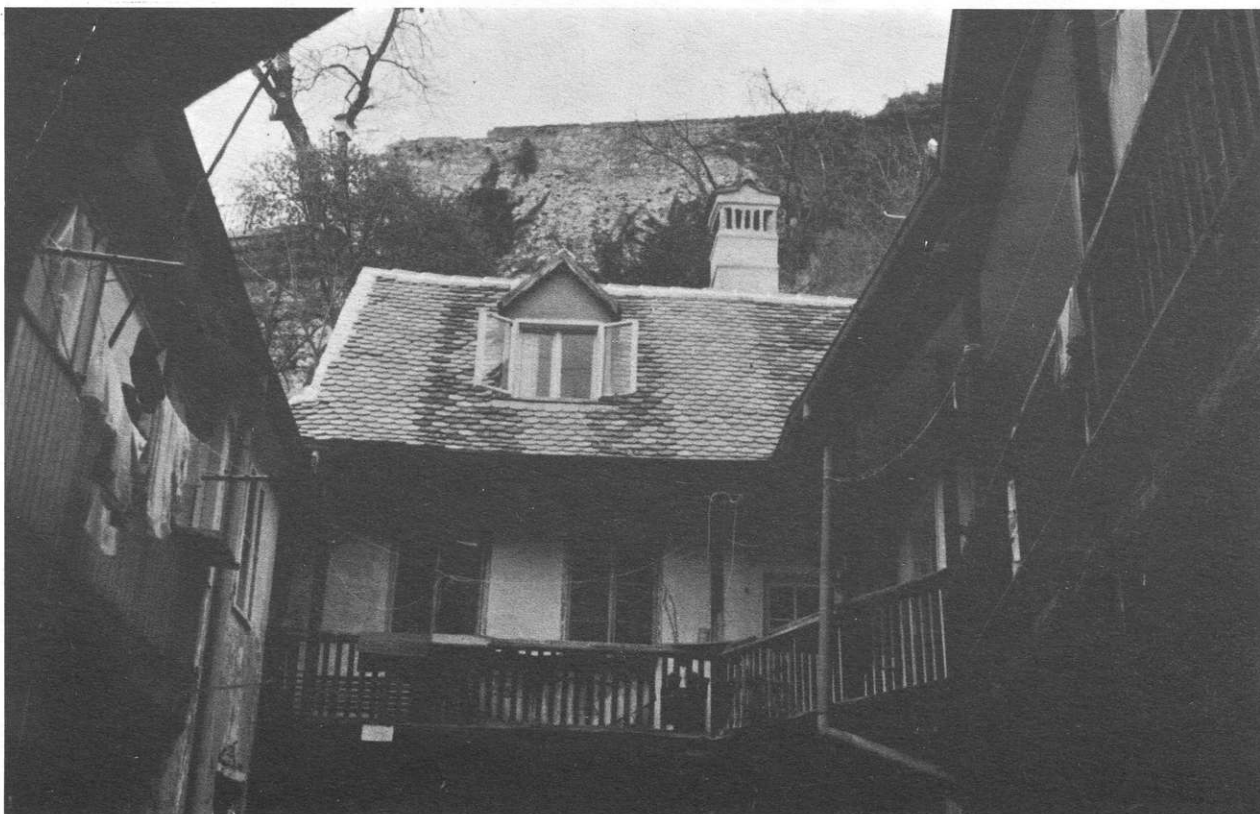
The author's investigations were concentrated on the hillfort site of the already-mentioned Gradec, the centre of the old town, at whose base a rich Late Bronze Age Hoard was found some thirty years ago. The investigations began with a study of topography, based on arial photographs and geodetic surveys. All features of the prehistoric hillfort site were established, and were confirmed by the first stratified data from the Late Bronze Age, exactly in the places where they were expected (on Gradec plateau).

Systematic archaeological investigations will continue, under the co-ordination by the Regional Institution for the Protection of the Monuments of Culture, and with the participation of all archaeological institutions in the city.

The discovery of prehistoric settlement in the area of the mediaeval city centre opens up the question of the continuity of settlement in the area during the Roman period: the form of local inhabitation, which did not develop into the classical Roman town — this role was taken by *Andautonia*. It is our hope that further investigations in the core of the old city will contribute to the elucidation of some of the rules of urbanization which were the basis for the thousand-year continuity of today's administrative centres in Central Europe.

T. I., sl. 1. Avionski snimak Gornjeg grada, pogled od jugozapada (Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb). Kontura srednjovjekovnog bedema očituje se u nizu objekata.
Aerial photograph of Gornji grad, view from southwest. The contours of mediaeval walls are visible in a series of buildings.

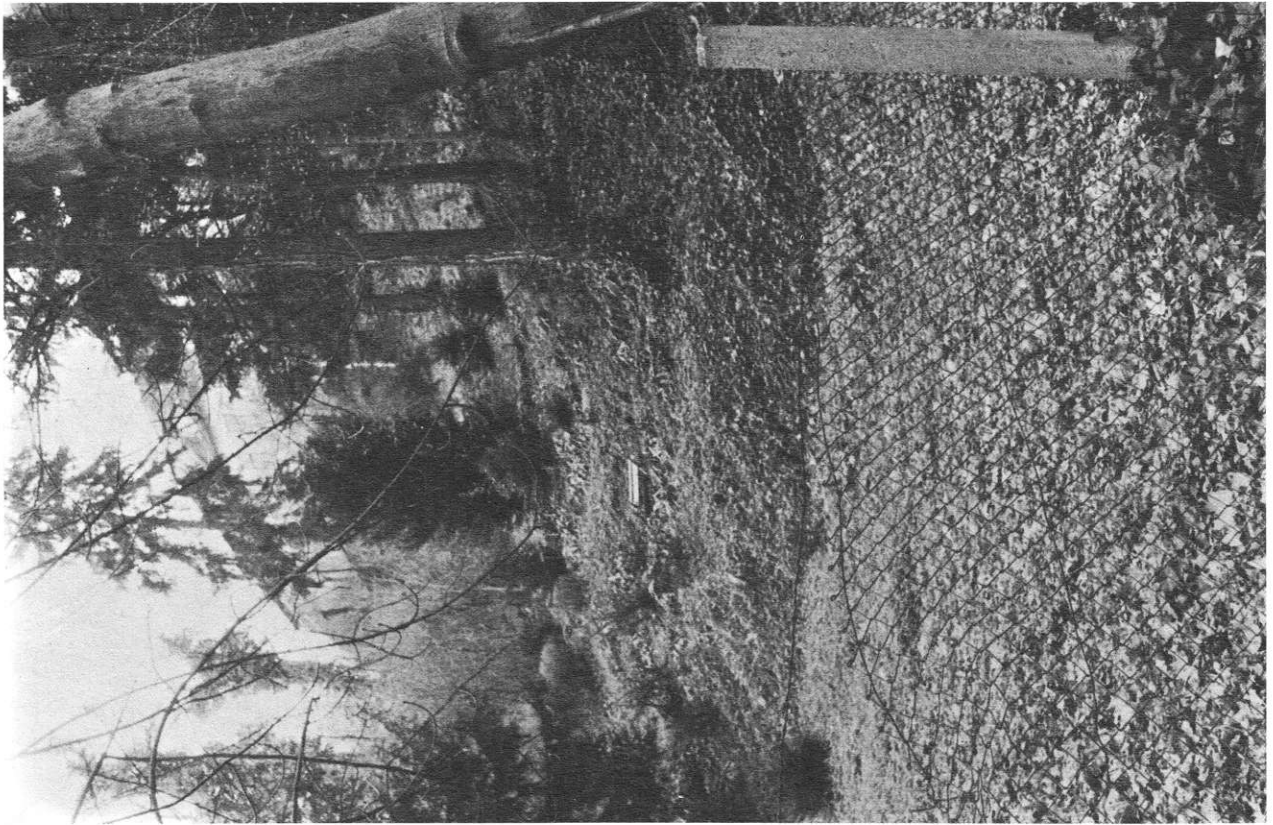
T. I., sl. 2. Pogled na istočni bedem Gornjeg grada iz dvorišta u Radićevoj ulici (foto A. Faber).
View of eastern wall of Gornji grad from the courtyard in Radić street.

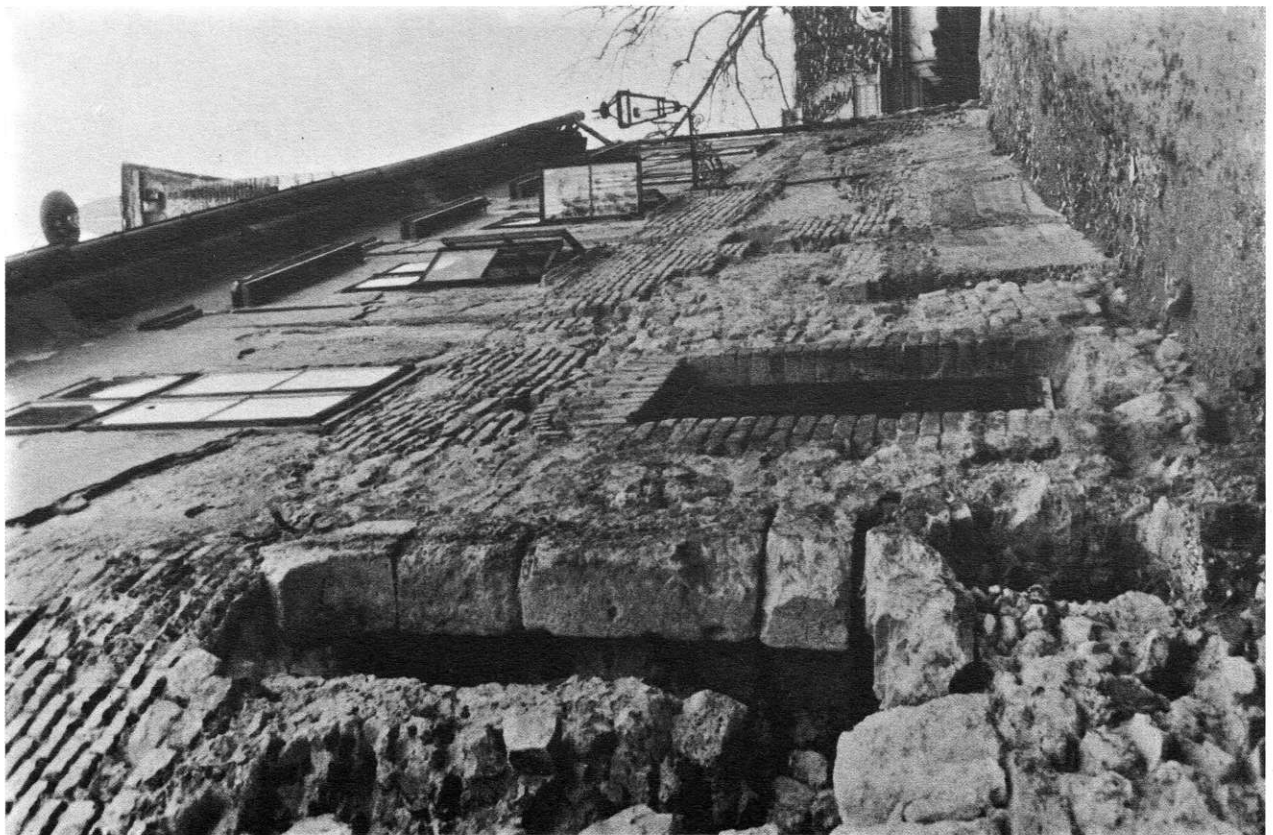
T. II., sl. 1. Kamenita vrata — položaj pretpostavljenog istočnog ulaza u prethistorijsku gradinu (foto A. Faber).
Kamenita vrata — location of supposed eastern entrance into the prehistoric hillfort.

T. II., sl. 2. Južne padine naselja sa Zakmardijevih stuba s pogledom na donji grad (foto A. Faber).
Southern slopes of the settlement from Zakmardijeve Steps with a view of lower town.

T. III., sl. 1. Sjeverna fasada bivšeg samostana Klarisa kod Popovog tornja. Zidovi su ukopani u prehistorijski sloj (foto A. Faber).
Northern facade of ex-monastery by Popov tower. Walls were dug into the prehistoric layer.

T. III., sl. 2. Zapadne padine Gornjeg grada spram Tuškanca, s nizom kuća u Visokoj ulici (foto A. Faber).
Western slopes of Gornji grad toward Tuškanac, with series of houses in Visoka Street.

T. IV., sl. 1. Popov toranj sa Ilirskog trga, vjerojatno lokacija sjeverne međe prehistorijskog gradinskog naselja s pretpostavljenim ulazom u gradinu (foto A. Faber).
Popov tower from Ilirski Square, probable location of the northern boundary of prehistoric hillfort with the supposed entrance.

T. IV., sl. 2. Istočna strana Gornjeg grada, padine spram Tkalčićeve ulice kod Felbingerovih stuba (foto A. Faber).
Eastern side of Gornji grad, slopes towards Tkačićeva Street near Felbinger Steps.